

TERMINOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY ASOSLARI

Ubaydullayeva Umida Abdushukur qizi

Sharof Rashidov nomidagi SamDU tayanch doktoranti

E-mail: umidaubaydullayeva@49gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada terminologik tadqiqotlarning nazariy asoslari, terminologiya sohasidagi muammolar haqida soʻz boradi.

Kalit soʻzlar: Terminologiya, termin, tilshunoslik, maxsus soʻzlar, ilmiy tadqiqot.

Abstract: In this article we will talk about theoretical foundations of terminological research, the problems in the field of terminology.

Keywords: terminology, termin, linguistics, special words, scientific research.

Jahon ilm-fanining jadal rivoji tilshunoslikda terminologiyaning alohida mustaqil soha sifatida taraqqiy etishiga turtki boʻldi. Maʼlumki, terminologiya fanning sohalariga oid tushunchalarni oʻrganish, turli kasb-hunar, ixtisosliklarni oʻzlashtirishda, ilmiy-texnik taraqqiyotni ifodalashda salmoqli oʻrin tutadi. Bu esa mazkur sohadagi tadqiqotlarga boʻlgan ehtiyojni oshirmoqda. Jahon tilshunosligida XVIII-XIX asrlardayoq terminologiya muammolariga bagʻishlangan qator ilmiy tadqiqotlar yuzaga kela boshlagan edi. V.G.Gak, D.S.Lotte, A.A.Reformatskiy, T.A.Yatsyuk, A.S.Pigolkin, N.N.Kaden, X.Felber kabi olimlarning tadqiqotlarida mazkur yoʻnalishga oid qarashlar mavjud. G.O.Vinokur, V.V.Vinogradov, O.S.Axmanova, A.M.Scherbak, V.P.Danilenko, A.N.Kononov, E.A.Kolesnikova kabi rus olimlari tadqiqotlarida terminologiyaning nazariy masalalari yoritilgan. Oʻzbek tilida terminologiya masalalari M.E.Umarxoʻjayev, X.Dadaboyev, I.X.Sadiqova, O.Tursunova, S.X.Nurmatova, O.S.Ahmedov, P.P.Nishonov, S.Muhamedova, S.T.Mustafayevalarning tadqiqotlarida aks etgan. Shuningdek,

D.X.Kadirbekova, N.A.Martinova, O.C.Ahmedov, P.P.Nishonov, D.Kamchibekova, X.Paluanovalar sohaviy terminlarning lingvistik tadqiqi bilan shug‘ullanishgan.

Ta’kidlash kerakki, turkiy tilshunoslikda terminologiya masalalariga bag‘ishlangan ko‘pgina ishlar amalga oshirilgan. Bu ishlar orasida tilshunoslik terminlariga bag‘ishlangan tadqiqotlar salmoqli o‘rin tutadi. Mustaqillik yillarida fan va texnikaning takomili natijasi o‘laroq, sohaviy terminlarni o‘rganishga e’tibor kuchaydi. Xususan, so‘ngi yillarda yosh tadqiqotchilarning ishlarida ham terminologiyaga murojaat oshganini sezishimiz mumkin. Shunday bo‘lsa-da, terminologiyada hali qo‘l urilmagan, yechimini kutayotgan masalalar talaygina. Xususan, o‘zbek tilshunosligida badiiy asar terminlarini o‘rganishga bag‘ishlangan ishlar barmoq bilan sanarli darajada. Vaholanki, badiiy asar terminlarini lingvistik tadqiq qilish tilshunoslik uchun ham, adabiyotshunoslik uchun ham g‘oyat ahamiyatli. Ma’lumki, hozirgi o‘zbek adabiy tili qurilishida terminologiya alohida o‘ringa ega. O‘zbek terminologiyasi bir necha asrlik shakllanish va taraqqiyot tarixiga ega. O‘zbek terminologiyasi tarixi adabiyotlarda quyidagicha davrlashtiriladi:

- Qadimgi turkiy til (VII-X) terminologiyasi;
- eski turkiy til (XI-XIV) terminologiyasi;
- eski o‘zbek adabiy tili (XV-XX) terminologiyasi;
- Sho‘rolar davri o‘zbek tili terminologiyasi;
- istiqlol davri o‘zbek tili terminologiyasi⁵.

Hozirgi o‘zbek terminologiyasi leksikasi tarkibida qadimgi turkiy til, eski turkiy til hamda eski o‘zbek adabiy tilida mavjud bo‘lgan leksik birliklar ham o‘z ifodasini topgan.

Eski o‘zbek adabiy tili terminologiyasining takomillashuvida , uning yanada yuqoriroq bosqichga ko‘tarilishida o‘zbek adabiy tilining asoschisi Alisher Navoiy ijodining o‘rni beqiyos. Navoiy va uning zamondoshlari, izdoshlarining badiiy, tarixiy, ilmiy asarlari leksik boyligi tahlilidan ko‘rinadiki, o‘zbek tili ichki imkoniyatlaridan keng foydalangan holda termin yaratish bu davr uchun eng

⁵ H.Dadaboyev “O‘zbek terminologiyasi”, Toshkent, 2019., B-11.

sermahsul usul hisoblangan. Shuningdek, bu davr terminologiyasi o‘zlashmalar hisobiga ham shakllandi va rivojlandi. Navoiy asarlarining tili va uslubi ko‘p jihatdan tadqiq qilingan. Biroq, Navoiy asarlarida terminlarning aks etishi masalasi Navoiyshunoslik ham terminologiya oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Alisher Navoiy asarlari matnida o‘z davrining turli ilm-fan, kasb-hunarga oid terminlarini qo‘llagan. Ularning ba‘zilari bugungi tilimizda ham saqlangan bo‘lsa, ayrimlari butunlay iste‘moldan chiqib, eskirgan so‘zga aylangan. Navoiy asarlari mazmunini, asl mohiyatini anglashda qiyinchiliklarning borligi ma‘lum. Bu esa o‘sha davr tili va hozirgi o‘zbek adabiy tili o‘rtasidagi farqlanishlar bilan bevosita bog‘liq. Navoiy asarlarida terminlarning qo‘llanishi, ularning xususiyatlari o‘rganilsa, terminologiya tarixi uchun ham, rivoji uchun ham, ayni paytda iste‘molda bo‘lgan terminlarning paydo bo‘lish xususiyatlarini tadqiq qilishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tilshunoslikda terminologiyaga doir bir qancha tadqiqotlar olib borilgan bo‘lsa-da, bu yo‘nalishda hali yechimini kutayotgan masalalar ham talaygina. Fanda termin va terminologiya tushunchalarini ifodalashda olimlarimiz o‘rtasida oxirgi to‘xtamga kelinmaganligi, atamalarni qo‘llashda izchillik yo‘qligi, badiiy asar terminologiyasi to‘liq o‘rganilmaganligi kabi masalalar shular jumlasidandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi.-Toshkent, 2019.
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati.-Toshkent: Fan, 2002.
3. Hojiyev A. Termin tanlash mezonlari. 1996.
4. Madvaliyev A. O‘zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari. T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017.
5. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. -М., 1966.
6. Решетова Л.В. Грамматическая терминология узбекского языков. Автореф. дисс. ...канд.филолог.наук. Ташкент, 1961.